

O MARULIĆEVOJ FRAZEOLOGIJI

Milan Moguš

Brojni tekstovi starije hrvatske književnosti još su uvijek predmetom osnovnoga filološkoga zanimanja: odgonetnuti preko grafijske analize oblike pojedinih riječi i njihova značenja. Zauzetost tim primarnim poslovima nije dopuštala da se učini nešto više u proučavanju rječnika nekoga djela, pisca ili razdoblja. Leksikografski gledano, krajnji je domet bio da se izradi rječnik tzv. manje poznatih riječi koji se dodavao na kraju knjige djela ili djela pojedinoga staroga pisca. Koliko god takvi popisi riječi bili korisni, jer tumačenje svake riječi pomaže čitaocu, svako je ozbiljnije bavljenje rječnikom kao zakladom riječi bilo onemogućeno. Dakako, frazeološka se problematika nije u takvim slučajevima ni razmatrala. Uostalom, posebnih rasprava o starohrvatskoj frazeologiji nema. Najviše je pojedinačnih primjera izneseno u Akademijinu rječniku. Tek su se u zadnje vrijeme pojavili neki radovi posvećeni frazeologiji pojedinoga hrvatskoga pisca starijega razdoblja, npr. Ivana Gundulića.¹ Stoga je ovaj članak pokušaj da se krene dalje.

U bogatoj literaturi o Marulićevim hrvatskim djelima, osobito o *Juditi*, relativno je mali broj rasprava o Marulićevu jeziku. O njima sam referirao upravo ovdje, u Splitu.² Otada je prošlo više od dvadeset godina, pojavile su se u međuvremenu još neke rasprave, ali o frazeologiji kao zasebnom razmatranju gotovo nije bilo riječi. Frazeologija je, naime, usko povezana s leksikom. A kako se prezentiranje Marulićeva leksika također svodilo samo na proizvoljan popis tzv. »manje poznatih« ili »neobičnih« riječi kao dodatak pojedinim izdanjima,³ frazeološka su razmatranja ostala po strani. Da bi se promijenilo takvo stanje, izlaz je bio u izradi potpunoga

¹ Antica Menac i Milan Moguš, *Frazeologija Gundulićeva Osmana*, Forum 7–8, 192–201 (1989), Zagreb.

² Uspor. Milan Moguš, *O proučavanju Marulićeva jezika*, Čakavska rič 1, 95–100 (1972), Split.

³ Uspor. Marko Marulić, *Judita, epska pjesma u šest pjevanja*. Uredio i protumačio Marcel Kušar, uvodom popratio Petar Kasandrić, izdanje Matice hrvatske, Zagreb 1901; Marko Marulić, *Judita*. Tekst Judite i tumač Marcela Kušara revidirao Vjekoslav Štefanić, izvanredno izdanje Zore, Zagreb 1950; Marko Marulić, *Judita, Suzana, Pjesme*.

rječnika pojedinoga Marulićeva djela uključujući, dakako, i frazeologiju. Priklonivši se tom rješenju, uspio sam do sada izraditi kompletne rječnike za Marulićevu *Juditu*, za *Naslidovanje Isukarstovo* i sada za *Pisni razlike*.⁴ Tako je napravljena osnovna predradnja da se počne sustavno istraživati Marulićeva zaklada riječi, odnosno frazeologija kao dio te zaklade.

U ovom ću članku osobitu pozornost posvetiti Marulićevoj *Juditi*, jer joj, čini mi se, i u frazeološkom sklopu pripada prvo mjesto. Tu bogatu frazeološku riznicu dopunjavat ću primjerima iz ostalih Marulićevih hrvatskih djela.

Obrađujući rječnik u pojedinim Marulićevim djelima frazeologizme sam navodio na kraju natukničkoga članka, kako bi se čitatelj mogao najprije obavijestiti o značenju ili značenjima svake natuknice, a zatim vidjeti da li ta natuknica ulazi u sastav frazema i u kojem obliku. Tako je npr. za riječ *garlo* navedeno da znači i 'grlo' i 'vrat', ali i da ulazi u sastav ovih fraza

dati se garlu u značenju 'odati se piću',
obist garla u značenju 'neumjerenost u jelu i pilu',
ustegnuti garlo 'biti umjeren u jelu i pilu'.

Koliko se moglo primijetiti, gotovo sve Marulićeve riječi imaju svoja primarna ili sekundarna značenja, odnosno rijedak je slučaj da se neka riječ pojavi samo u frazemu. Tako kao kuriozitet ističem da se riječ *sarp* 'srp' javlja samo u frazi *prositi sarp* u značenju 'biti pred žetvu', i to jedanput u *Juditi* i nigdje drugdje, tj. ni u kojemu drugomu djelu, pa ni kao samostalna riječ. Za razliku od toga riječ *prositi* ima u *Juditi* potvrđā i izvan spomenute fraze, a i u drugim djelima.

Kada se sada, pošto su rječnici izrađeni, razmotri npr. potpun vokabular Marulićeve *Judite*, počinjemo dobivati drugačiji dojam od onoga kad čitamo stihove spomenuta Marulićeva spjeva. Naime, pri čitanju *Judite* jezik se Marulićev čini relativno težak. To zacijelo dolazi otuda što je morao biti stegnut u dvostruko rimovanu dvanaesterac čija je ukalupljenost često dovodila do tako neobičnih izričaja ili konstrukcija da ih je i sâm Marulić objašnjavao u bilješkama, a to su činili i priređivači u komentarima. Ali kad u tekstu *Judite* promotrimo svaku leksičku jedinicu zasebno, onako kako je obrađena u rječniku tada Marulićev jezik postaje mnogo razumljiviji. Prema mome istraživanju samo jednoj trećini Marulićeva rječnika pripadaju riječi koje su živjele u Marulićevo doba i još pokoje stoljeće; ostale dvije trećine Marulićevih riječi i danas su potpuno jasne, prozirne. To predstavlja izuzetno velik postotak razumljivosti Marulićeva teksta danas. Spomenuta se razumljivost Marulićeva teksta dobro vidi u proznome djelu kakvo je npr. *Naslidovanje Isukarstovo*.

Priredio Ivan Slamnig, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 4, Zagreb 1970; Marko Marulić, *Versi harvacki*. Uredili Marin Franičević i Hrvoje Morović, Splitski književni krug, knjiga 2, svezak 1, Split 1979.

⁴ Milan Moguš, *Rječnik Marulićeve »Judite«* u knjizi: Marko Marulić, *Judita* Sabrana djela Marka Marulića 1, 203–318 (1988), Split; Isti, *Rječnik Marulićeva prijevoda »Od naslidovanja Isukarstova«*, u knjizi: Marko Marulić, *Od naslidovanja Isukarstova*, Sabrana djela Marka Marulića 12, 231–369 (1989), Split; Isti, *Rječnik Marulićevih »Pisni razlikih«*, u knjizi: Marko Marulić, *Pisni razlike*, sabrana djela Marka Marulića 2.

Slično je i s frazeologijom. Naime, frazemi i nastaju dugom uporabom neslobodnih skupova riječi bez obzira na to koliko će, kad se ustale, potrajati. Kao ilustracija ovoj mojoj tvrdnji neka posluži samo nekoliko fraza koje je Marulić zapisao i koje su sačuvane, eto, blizu 500 godina:

biti komu ravan,
steći dobar glas,
izgubiti dobar glas,
imati dug jezik,
pokriti se ušima 'pokunjiti se',
dati na svit 'roditi' i dr.

Tomu se mogu dodati fraze *čista istina, od pet do vrh glave* (danas: *od glave do pete*) i, što je osobito zanimljivo, izričaj *cilo vino* 'nerazvodnjeno vino'. Od toga nisu daleko ni izreke kao *običaj se običajem dobiva* (danas: *navika se navikom pobjeđuje*); *kakov tko iznutra jest; tko izvanke sudi; od dva zla vazda manje zlo ima se obrati* (= odabrati) itd.

Zacijelo nećemo pogriješiti ako kažemo da je izvorište Marulićeve upotrebe frazema samo nastavak njegove težnje da nađe odgovarajući pjesnički iskaz za svoj doživljaj. U takvu je nastojanju posezao Marulić za figurativnim izričajem, varirajući ga s onim na stilističkoj nuli. Tako je npr. *zora* mogla biti *iz dna* (= dana) *izvita*, zvijezda je Danica mogla osvjetljavati otoke, a mogla je *jur zrakom skolje odivati*, opis jekke pretvoren je u stihove: *popovi pojahu, otpivahu miri* itd.

Istoj je svrsi poslužila uporaba sinonimā, osobito bliskozvučnih, kao npr. *čistinja* i *čistoća*, *lipost* i *lipota*, *ložišće* i *ložnica*, pored *oholosti* nalazimo *oholast*, *oholje*, *oholija*, *oholstvo* (gdjekad zbog potrebe sroka, ali i izvan sroka). Nije stoga čudo što je za sadržaj 'prijestolje' upotrijebio jedanput *pristoj*, drugi put *pristol*, treći put *pristolje*, a četvrti put *sag*: Judita je bila *dostojna s knezmi na sagu siditi*. Mogućnost za upotrebu sinonima *sag* u značenju 'prijestolje' nalazio je Marulić zacijelo u frazi *uzvući na sag* 'postaviti na prijestolje', što također nalazimo u njegovoj *Juditi*. Takvih je izmjena leksema frazemom i obrnuto mnogo u *Juditi*, a ima ih i u drugim djelima:

pored *radovati se* ima *biti rad*
 pored *bižati* ima *svijati nogami*
 pored *pobići* ima *dati pleća*
 pored *mejašiti* rabi *imati mejaš*
 pored *hoditi* ima *sterati stopi*
 pored *posići* ima *obratiti pod mač*
 pored *hvaliti se* 'razmetati se' ima *prostarti dim*
 pored *bojati se* ima *imati strah sebi*
 pored *ne slišati* 'ne poslušati' ima *stresti uha*
 pored *govoriti* i *besiditi* ima *prostirati rič*
 pored *mrsko pogledati* ima *povući očima*
 pored *tugovati* rabi *imati bol*
 pored *postiti* rabi *imati žežin* itd.

Nije rijedak slučaj da za isto značenje upotrebljava Marulić nekoliko frazema. Uz frazu *biti komu par* koja se, eto, rabi od Marulića do danas nalazimo također frazu

biti sa nj 'biti kao on, biti ravan njemu'. Ta se fraza, kao i mnoge druge (navedene i nenavedene) izgubila, ali je ostavila svjedočanstvo da su i u hrvatskom jeziku bile moguće (kao u češkom i ruskom) konstrukcije *sa + akuzativ*, na što je već ranije upozorio Ivan Slamnig.⁵

* * *

Time smo se približili razgovoru o sastavu Marulićevih fraza. Kad se razmotri grada, lako se može uočiti da je velika većina Marulićevih frazema glagolska, tj. najviše ih je takvih koji kao sastavnicu imaju glagol. Od glagola pak najviše je onih koji su nepotpuna značenja, pa je i prirodno da traže dopunu kojom onda čine frazu. U tom je pogledu najviše frazema povezano s glagolom *biti*, *činiti*, *učiniti*, *dati*, *davati*, *imati*, *imiti*. Ostali se glagoli javljaju u frazemima rjede.

Što se tiče glavne strukture takvih frazema, jasno se razabire da prevladavaju konstrukcije *glagol + imenica* odnosno *glagol + prijedlog + imenica*, a tek onda *glagol + prilog* i *glagol + glagol*. U prvoj pak grupi najčešće su kombinacije s već spomenutim glagolima *imati*, *imiti*, *činiti*, *učiniti*, *dati + imenica u akuzativu*, što je i prirodno jer je rekcija tih glagola upravo akuzativna. Tako u kombinaciji *glagol + imenica* nalazimo fraze:

a) s glagolom *imati* (*imiti*):

imati brigu 'biti zabrinut, brinuti se' (pored imenice *briga* izvan fraze);
imati har 'biti zahvalan' (pored imenice *har* 'zahvalnost' izvan fraze);
imati mar 'štovati' (pored imenice *mar* 'briga' izvan fraze);
imati pomnju 'brinuti se, paziti' (pored imenice *pomnja* 'briga, skrb' izvan fraze);
imati strah sebi 'bojati se za sebe' (pored mnogih potvrda imenice *strah* u današnjem značenju izvan sroka);
imati sumnju 'sumnjati' (pored imenice *sumnja* izvan fraze);
imati ufanja 'nadati se, ufati se' (pored imenice *ufanje* izvan fraze);
imiti dug jezik 'mnogo govoriti' (i danas se rabi ista fraza u istome značenju);
imiti sminost 'biti drzak' (pored imenice *sminost* 'smionost, hrabrost, pouzdanje' izvan fraze) i dr.;

b) s glagolom *činiti* (*učiniti*):

Činiti posvetilišća 'prinostiti žrtve' (imenica *posvetilišća* nalazi se u pluralu samo u toj frazi);
činiti rat komu 'ratovati protiv koga' (pored imenice *rat* i izvan fraze);

⁵ Slamnig (u citiranome djelu, v. bilješku 3) točno piše da se tu »radi o prijedlogu *s* sa akuzativom, kako objašnjava S. Ivšić u raspravi *O značenju prijedloga s akuzativom* (Ramovšev zbornik, Slavistična revija, letnik III, 360–368). Tu prijedlog znači omjeravanje snage, *biti s koga* znači biti jak kao netko, moći koliko on, biti dorastao nekome. Takvo *s* sa akuzativom živi i danas u češkom i ruskom, a prof. Ivšić navodi primjere analogne Marulićevima iz staroruskoga i staročeškoga« (str. 195).

učiniti silu 'silovati' (pored imenice *сила* u značenju 'sila, snaga, moć, nasilje, vojska' izvan fraze),
učiniti smetnju 'pobuniti se' (samo u toj frazi);
činiti žežin 'postiti' (pored imenice *жежин* u značenju 'post, posni dan' izvan fraze) i dr.;

c) s glagolom *dati*:

dati red 'narediti, zatražiti' (pored imenice *ред* u današnjim značenjima izvan fraze);
ne dati napast 'ne uvesti u napast' (s imenicom *напаст* samo u toj frazi) i dr.;

d) s glagolom *žgati*:

žgati rog (na koga) 'narogušiti se, ozlojediti' (s glagolom *жгати* u značenju 'paliti, zažžati' izvan fraze i s imenicom *рог* samo u frazeološkoj službi, kao što pokazuje i sljedeći primjer);

e) s glagolom *dvići*:

dvići rog 'uzoholiti se' (s imenicom *рог* samo u frazeološkoj službi, kao što pokazuje prethodni primjer, i s glagolom *двići* 'dići, podići' izvan sroka).⁶

U kombinaciji *glagol + prijedlog + imenica* imamo fraze poput:

pridati za rugo 'izvrnuti ruglu' (s imenicom *руго* i izvan fraze u značenju 'sramota, pogrda, podsmijeh');⁷

pridati u broj 'pribrojiti, dodati' (s imenicom *број* u današnjem značenju izvan fraze);

otiti na stan 'vratiti se kući' (s imenicom *стан* u značenju 'nastamba, log, kuća, prebivalište, položaj' izvan fraze);

uzvući na sag 'postaviti na prijestolje' (s imenicom *саg* samo u značenju 'prijestolje').

Pored akuzativa kao najčešćeg padeža imenicā ima u Marulićevim djelima nekoliko fraza gdje je imenica u instrumentalu, kao npr. u *Juditi*:

svijati nogami 'bježati' (s glagolom *svijati* i imenicom *нога* u današnjim značenjima izvan fraze); ovamo se može ubrojiti i fraza *svijati nevidom* 'nestajati (bez traga)' jer je prilog *nevidom* okamenjeni instrumental;

pokapati smartju 'usmrtiti' (s glagolom *pokopati* samo u ovoj frazi i s mnogim potvrđama imenice *smart* u današnjem značenju izvan fraze);

rignuti suzami 'briznuti u plač' (s imenicom *суза* u današnjem značenju i s glagolom *rignuti* 'porigati se, pobjuvati se, naglo izbaciti' izvan fraze).

⁶ Uspor. današnju frazu *dići nos* u istome značenju.

⁷ Uspor. današnju frazu *služiti na sramotu (komu)* u istom sastavu i sličnom značenju.

Nije rijetka kombinacija ni *glagol + prilog*, kao npr. već spomenuta fraza *svijati nevidom* 'nestajati (bez traga)' ili *biti poreda* 'biti jednak, biti ravan komu', dok su mnogo češći primjeri fraza u širem smislu riječi poput:

stati gori = ustati
stati protiv = opirati se
dati van = izvaditi
gresti van = izaći, izlaziti
gresti uzgor = uspinjati se
hoditi mimo = protjecati, prolaziti
pojti vanka = izaći
stupiti naprida = krenuti i dr.

U posljednjim se frazeološkim primjerima radi zapravo o opisima u kojima prilog označuje smjer kretanja.

Ne smiju se, dakako, mimoići ni kombinacije *glagol + glagol*, iako su one vrlo rijetke i gotovo sve vezane uz glagol *činiti*, kao npr.

činiti čuvati = ostaviti (komu) da čuva
činiti ubiti = narediti da se netko (nešto) ubije
činiti usići = narediti da se odsiječe
činiti se bižati = pobjeći.

Neglagolske su kombinacije izrazito rjede i kreću se od frazema u užem smislu do onih široko shvaćenih, kao što su npr.

u svu miru = sasvim (imenica *mira* 'mjera' rabi se i izvan fraze);
u mal hip = naglo, nenadano, iznenada (imenica *hip* rabi se i izvan fraze);
do parve = otprve, odmah (s prilogom *do* mjesto današnjega *od*);
ćića garla = zbog proždrljivosti (slično spomenutoj frazi *dati se garlu* 'odati se piću', po čemu se vidi da imenica *garlo* ulazi u frazu i kod jela i kod pila);
hitro dilo = lukavstvo (pridjev *hitar* inače znači 'umještan, vješt, spretan, dosjetljiv, dovrtljiv', pa onda i 'lukav');
po prahu = po suhom (imenica *prah* u značenju 'prah, prašina' rabi se i izvan fraze);
usta rike = ušće (imenica *usta* rabi se u osnovnom značenju i izvan fraze) i dr.

Razumije se da bi se sada moglo ići u analizu utjecajā koji se odražavaju u frazeologiji Marulićevih hrvatskih djela, kao što je primjerice učinjeno s Marulićevim kalkovima.⁸ To ćemo ostaviti za drugu zgodu. Ali već i ovakav osvrt da naslutiti koje se izražajno bogatstvo krije u Marulićevim tekstovima. To je znak da je Marulić imao jezik u svojoj vlasti, da nije zamuckivao kad je odlučio da, između ostaloga, »u versih harvacki« pretoči ili, kako bi on rekao, »potoči rič« biblijske priče o Juditinu djelu u svoju pjesničku verziju. A ta je verzija, zajedno s drugim Marulićevim djelima, dostojna, kao i uvijek kad se radi o klasiku umjetnosti riječi, neprestanoga našega proučavanja. I frazeološkoga, dakako.

⁸ Vojmir Vinja, *Calque linguistique u hrvatskom jeziku Marka Marulića*, Zbornik radova Filozofskoga fakulteta 1, 547–566 (1951), Zagreb.